نخستین «اتول» در مشهد به‌قلم «بهار»

بازخوانی تاریخچه ورود خودرو در ۱۲۰سال پیش که ظاهر خیابان‌های شهرمان را تغییر داد

هما سعادتمند
h.saadatmand@shahraranews.ir

گزارش روز

امروز ۱۲۰سال از روزی که چرخ‌های اولین ماشین، جاده‌های ایران را زیر پا انداخت، می‌گذرد. این اتول یا کالسکه دودی که سقفی برزنتی داشته، درحالی گذر کرد که شاه بی‌تصدیقِ قاجار، مسافر آن و فرمان در دستِ یکَ راننده فرانسوی بود. تقویم‌ها به خاطر دارند که مظفرالدین‌شاه در یکی از سفرهایش به اروپا، این چهارچرخه آهنی را دید و چنان شیفته شد که آن را خرید، درحالی که خزانه کشور خالی بود و نصیحت کارگزاران مبنی بر نبودِ نیاز به این غول آهنی، کارگر نمی‌افتد.

ورود نخستین اتومبیل به مشهد

۱۳سال بعد (سال ۱۲۹۲خورشیدی) نخستین اتومبیل توسط یک پزشک آلمانی در دوران ریاست کاشف‌الملک بر بلدیه وارد مشهد می‌شود. ملک‌الشعرای بهار که در آن روزگار، مدیریت روزنامه نوبهار را برعهده دارد، شخصا دست به قلم می‌شود و این خبر را در جریده خود، درج می‌کند. او در هفتمین شماره جریده‌اش که ۲۶صفر ۱۳۳۲ه.ق به چاپ رسیده است، می‌نویسد: «چند روز قبل یکم صفر ۱۳۳۲قمری، برابر با ۹دی ۱۲۹۲خورشیدی مطابق ۳۰دسامبر ۱۹۱۳میلادی، یک دستگاه اتومبیل از راه طهران وارد مشهد شد. این اول اتومبیلی است که به خراسان آمده و مقدم آن را باید محترم شمرد. زیرا شمایل میمون اتومبیل دلیل هیکل ماشین‌های بخاری و ترن‌های زیبنده است. می‌توانیم امیدوار شویم که ان‌شاءا... به‌زودی از همین راه، راه‌آهن به طرف ما نزدیک شود. صاحب اتومبیل «دکتر پوزین» آلمانی، نماینده فابریک (لوسیس- برونینگ) در شهر هویت آلمان است. این اتومبیل از انزلی به رشت و قزوین و از آنجا به همدان و اصفهان و شیراز و کرمانشاه و عراق و طهران سیر کرده و از طهران هم به مشهد آمده است. طول مسافرت اتومبیل از طهران تا مشهد ۱۹روز بوده ولی حساب پیمایش راه و حرکت اتومبیل کلا در تمام مسافرت ۴۲ساعت بوده است.» بهار برای تکمیل خبرش، مصاحبه‌ای با صاحب نخستین اتومبیل مشهد هم می‌گیرد که در آن، دکتر پوزین می‌گوید: «من تمام راه‌های ایران را با اتومبیل طی کرده‌ام. بهتر از راه شریف‌آباد که تازه تعمیر شده است، راهی صاف و قابل تحسین در ایران ندیده‌ام. پس از یک‌ماه توقف از راه تربت و ترشیز (کاشمر)، در میان لوط (کویر لوت) زده به کرمان رفته، از آنجا به یزد و از یزد به اصفهان و از آنجا به بغداد خواهم رفت.»

نخستین خیابانی که آسفالت شد

در این دوران هنوز خیابان‌های مشهد خاکی است اما دوراندیشی کاشف‌الملک سبب می‌شود او مدتی بعد از ورود نخستین اتومبیل، دستور سنگ‌فرش کردن چند خیابان پرتردد را بدهد. بعدها با رواج اتول‌سواری نیاز به آسفالت‌شدن خیابان‌ها در اولویت کارها قرار می‌گیرد. این اتفاق ۲۳سال بعد از ورود نخستین اتومبیل رخ می‌دهد. در این دوران، ابراهیم شریفی، شهردار وقتِ مشهد، دستور آسفالت خیابان پهلوی (بخشی از خیابان امام خمینی امروز) را صادر می‌کند تا چرخ‌ها روی این خطِ صاف سیاه، مسافران را زودتر به مقصد برساند. این خیابان که شهر نو و دروازه ارگ را یک‌راست به بالاخیابان متصل می‌کرد، طویل‌ترین و درعین‌حال زیباترین خیابان شهر به شمار می‌رفت. بعدها آسفالت به دیگر خیابان‌ها رسید، با این تفاوت که مردم تا سال‌ها با واژه آسفالت بیگانه بودند و به گفته محمود ناظران‌پور مشهدپژوه، از واژه «قیرریزی» که در گویش عامه «قِل‌ریزی» ادا می‌شد، استفاده می‌کردند.

تأسیس نخستین آموزشگاه رانندگی مشهد

ناگفته نماند که رواج اتومبیل در مشهد خیلی زودتر از آسفالت‌شدن خیابان‌ها رخ می‌دهد، آن‌چنان که ۱۲سال پس‌از ورود اتول، نخستین آموزشگاه رانندگی در مشهد تأسیس می‌شود. «پرنده» نخستین آموزشگاه رانندگی مشهد است که به مشهدی‌های مشتاق، اصول فرمان‌گرفتن و کار با گاز و دنده را می‌آموزد. این آموزشگاه که به «دارالشوفر پرنده» مشهور بوده، در سال‌های نخست تأسیس، سالی یک‌مرتبه از داوطلبان امتحان فن رانندگی می‌گرفته است.

یادی از نخستین تصادف ثبت‌شده در جراید

برابر اسناد موجود و آمارهای درج‌شده در سال ۱۳۱۲خورشیدی، ۱۵۳اتومبیل شخصی در مشهد وجود داشته ولی با اینکه خیابان‌های آن روز، قانون چفت‌وبست‌داری هم برای رانندگان نداشتند، آماری از تصادف اعلام نشده است نخستین خبر تصادف به ۹۴سال پیش بازمی‌گردد که در آن، «غلامحسین درویش» معروف به «درویش‌خان»، یکی از موسیقی‌دانان نامدار ایران، براثر برخورد درشکه‌اش با ماشینی که روزگاری متعلق به مظفرالدین‌شاه بوده، فوت می‌کند. او نخستین کشته تصادف در ایران است. در خراسان هم وضع به همین منوال است. درواقع در مطبوعات دوره قاجار و حتی پهلوی اول، هیچ خبری از تصادف اتومبیل‌ها یا اتومبیل و عابر برای مشهد درج نشده و جنجالی‌ترین خبر، تصادف یک هواپیما با تاکسی در طرق است که سال ۱۳۴۴ منتشر شده است. در این خبر که ۲۲خرداد این سال در روزنامه خراسان به چاپ رسیده، چنین آمده است: «آقای حسن روبندفروش ساعت چهار و نیم بعداز ظهر روز جمعه که قصد داشت برای آوردن خانواده خود به رباط طرق واقع در هفت‌کیلومتری مشهد برود، با هواپیمای غول‌پیکر ارتش شاهنشاهی که حامل آقایان وکلا بوده، تصادف می‌کند و....»

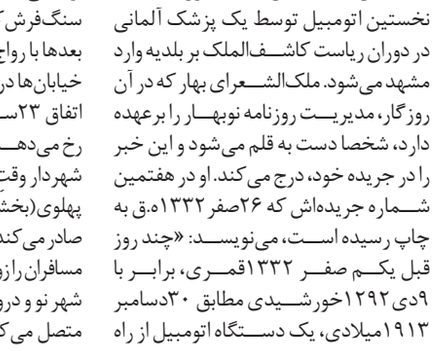
یادی از پالکی و ماشین سیمی

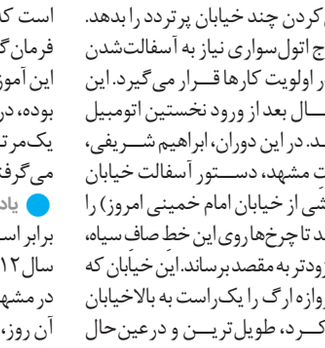
اما پیش از ورود اتومبیل به مشهد، عمده سفرها با اسب و استر یا گاری و پالکی صورت می‌گرفته است. سرعت این وسایل نقلیه زیاد نبوده و آن‌طور که برآورد شده، هرکدام در شبانه‌روز تنها می‌توانسته‌اند صدکیلومتر را بپیمایند. برای همین مسافرت از مشهد به تهران دست‌کم ۲۰روز زمان می‌برده است. با پیدایش ماشین و رواج مسافرت با اتومبیل اما ورق برمی‌گردد و به‌یک‌باره این مدت به یک‌پنجم کاسته می‌شود. دیگر مسافران تهران می‌توانستند حداکثر چهارروزه خود را به مشهد برسانند. نخستین نوع خودرو مسافربری به اسم «ماشین سیمی» مشهور شد. این خودرو به وانت سقف‌داری شبیه بود که دیواره طرفین آن را از تور سیمی درشت و مقاومی درست کرده بودند که هیچ قسم صندلی و نیمکتی هم نداشت. مسافران ناچار بودند اثاثیه و رختخواب‌های خود را در کف ماشین بچینند و خودشان روی آن‌ها زانوبه‌زانو بنشینند. از این لحاظ، ماشین سیمی با گاری چهارچرخه، تفاوت چندانی نداشت ولی سرعت آن‌ها با یکدیگر قابل قیاس نبود. هم‌زمان با ورود خودرو به مشهد، رفت‌وآمد زوار هم افزایش یافت و به‌دنبال آن، همه مشاغلی که به نحوی با زوار در ارتباط بود، به‌شکل بی‌سابقه‌ای رونق گرفت.

منابع: مصاحبه با محمود ناظران‌پور، جریده نوبهار، ۲۶صفر سال ۱۳۳۲، جغرافیای تاریخ مشهد قدیم از مهدی سیدی، مزار میر مراد از غلامحسین بقیعی، پژوهش غلامرضا آذری‌خاکستر و مشهد به گزارش مکتب شاپور.

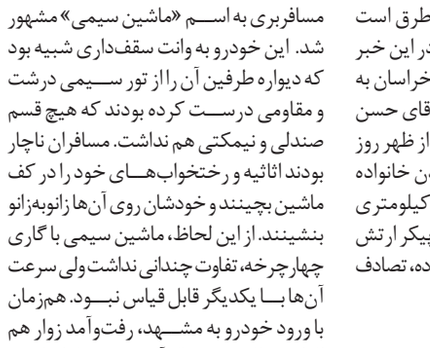
*با تشکر از علی سلیمانی، کارشناس تالار مطبوعات مرکز اسناد آستان قدس رضوی و سیدمحمد سیدقطبی، نویسنده کتاب ۱۱جلدی اخبار خراسان در مطبوعات ایران.

نمونه‌ای از اتومبیل‌های قدیمی که مظفرالدین‌شاه به ایران آورد

خبر درج‌شده از نخستین تصادف

خبر ورود اولین ماشین به مشهد به قلم ملک‌الشعرای بهار

نمونه‌ای از تصدیق یا گواهینامه‌های قدیمی

نمونه‌ای از اولین اتومبیل‌های وارد شده به شهر

گروه تاریخ و هویت

نگاهی به تاریخ قائن و روزگار از سرگذشته‌اش

شهر شیشه و قنات

۲۱آذر در تقویم‌ها با عنوان روز قائنات نام‌گذاری شده است. ما قائنات را با زعفرانش می‌شناسیم اما کمتر کسانی هستند که بدانند سرزمین طلای سرخ درواقع یکی از قدیمی‌ترین سکونتگاه‌های بشری ایران است. نخستین مسجدها در این زمین ساخته و طریق به‌دست‌آوردن شیشه تخت برای نخستین‌بار در جهان، توسط مردم این دیار ابداع شده است. این سرزمین علاوه‌براین، روزگاری کانون فرهنگ و اندیشه بوده و نبض اقتصاد ایران در آن می‌تپیده است، آن‌چنان که آن را دروازه عمان و انبار خراسان می‌نامیده‌اند.

قائن، سکونتگاه ۵۰هزارساله

به گفته دکتر رجبعلی لباف‌خانیکی، پیشینه شهر قائن به دوره انسان نئاندرتال بازمی‌گردد و ازاین‌رو یکی از قدیمی‌ترین سکونتگاه‌های بشری در خراسان است. این باستان‌شناس می‌گوید: «حدود ۳هزار سال پیش، وقتی آریایی‌ها به ایران آمدند به گروه‌های مختلفی تقسیم شدند که پارت‌ها در شمال و ساگارتی‌ها در جنوب آن اقامت گزیدند. شهر قائن در گذشته مرکز قُهستان در جنوب خراسان بوده است و خوشبختانه در بررسی‌های باستان‌شناسی توانسته‌ایم آثار این اقوام را به‌صورت سنگ‌نگاره در سه منطقه چنشت در محلی به نام کال‌معدن، لاخ معدن در خوسف بیرجند و همچنین روی سنگ بزرگی در «تَنگل‌استاد» پیدا کنیم. قدمت منطقه قائن اما از این هم بیشتر است. به‌طوری که در غار خونیک که در ۱۷کیلومتری جنوب قائن، قرار دارد آثاری از انسان نئاندرتال یافت شده است؛ درواقع حدود ۷۰سال پیش، یک گروه باستان‌شناسی از آمریکا توانستند این زیستگاه ۵۰هزارساله را پیدا کنند. علاوه‌براین چندسال پیش وقتی مشغول حفاری منطقه شازده‌حسین قائن بودیم، قطعه‌سفال‌هایی از دوره آهن یافتیم که متعلق به حدود ۴هزار سال پیش است.»

قائن و نقش آن در ورود و گسترش اسلام

لباف‌خانیکی معتقد است از قائن بوده که اسلام در سراسر ایران و حتی خارج از مرزها گسترش پیدا می‌کند؛ «مسلمانان در سال ۲۹هجری قمری به‌سمت خراسان حرکت کردند و پس از عبور از فارس و یزد و طبس به قائن رسیدند؛ زیرا قائن در آن دوره مرکز قهستان و کانون فکر، فرهنگ، اندیشه و اقتصاد ایران بود. دو مسئله سبب شد که مسلمان‌ها بتوانند به سهولت این نقطه را بگیرند و حتی با استقبال مردم روبه‌رو شوند. نخست اینکه مسلمانان در این دوره با شعارهای انسان‌دوستانه‌ای چون برابری و برادری به ایرانی‌ها نزدیک شدند؛ این برای مردم آن روزگار که در اواخر دوره ساسانی با مشکل تقسیم‌بندی نژادی روبه‌رو شده بودند، بسیار جذاب بود. دوم و مهم‌تر اینکه در آن دوران این محدوده به تصرف یک قوم وحشی به نام «هپتالیان» درآمده بود. هپتالی‌ها براساس نوشته فتوح‌البلدان و تاریخ طبری، ستم فراوانی به مردم منطقه وجود داشته که در جهان اسلام شهره بوده است. این مسجد چهارمرتبه توسعه پیدا می‌کند اما درنهایت در زلزله ۴۵۸هجری نابود می‌شود. پس از این زلزله، مردم، خرابه‌های قائن را رها کرده و در مجاورت آن شهری نو بنا می‌کنند. سپس با استفاده از مصالح باقی‌مانده از مسجد ویران، مسجد دیگری با همان طرح و نقشه می‌سازند که توضیح این بنا در سفرنامه ناصرخسرو آمده است.»

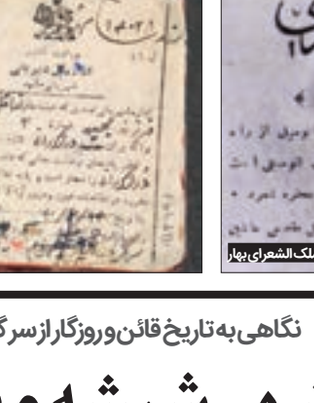

ساخت نخستین شیشه‌های تخت جهان در قائن

جالب است بدانید که صدها سال پیش در قائن، بشر توانسته نخستین شیشه‌های تخت جهان را بسازد. ماجرا از این قرار است که پس از ویرانی مسجد عظیم قائن در زلزله، مردم این دیار روی قسمتی از ویرانه آن، یک کارگاه شیشه‌گری دایر می‌کنند. در آن زمان ساخت شیشه‌های مدور به‌وسیله ساخت قالب‌های گلی به‌شکل ظروف و قراردادن آن در مذاب شیشه، کار متداولی بود اما کسی شیشه تخت و صاف نساخته بود. در این کارگاه شیشه‌گران می‌آموزند که با ساخت لوح‌های گلی و استفاده آن برای قالب‌زنی، شیشه صاف تولید کنند و پس از آن پنجره بسازند.

وجه تسمیه نام قائن

در برخی منابع، قُهستان را معرب کلمه کُهستان یا کوهستان دانسته‌اند که به گفته لباف‌خانیکی، اشتباه است. این باستان‌شناس در توضیح وجه تسمیه نام قُهستان و قائن چنین توضیح می‌دهد: «در زبان عربی کوه، جبل یا جبال خوانده می‌شود. قه درواقع اشاره به آب‌های زیرزمینی دارد و قهستان تغییریافته کلمه قناتستان است. درمورد کلمه قائن، نیز افسانه‌ای وجود دارد که می‌گوید این نام برگرفته از نام یکی از پسران حضرت آدم است که این هم درست نیست؛ قائن، کائن یا کابن است که به کابیدن اشاره دارد و برگرفته از کاویدن و کندوکاو است. خود این کندوکاو و کاویدن هم به کنات یا همان قنات بازمی‌گردد. در فارسی پهلوی، قنات، کنات نوشته می‌شده و این مثال درباره گناباد هم صدق می‌کند، وقتی فردوسی، آن را کُناباد یعنی مکان کندن آب می‌خواند.»

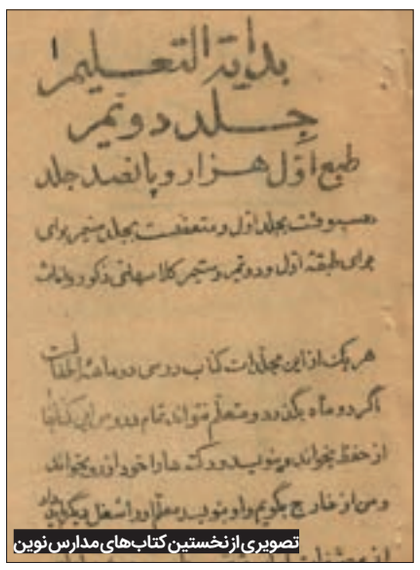

درنگ

نام و نشانی از نخستین مدرسه نوین مشهد در دست نیست

کلاس بی نشان

سعادتمند

تصویری از نخستین کتاب‌های مدارس نوین

تا پیش از سقف و ستون خوردن مدارس امروزی، رفتن به مکتب‌خانه، پای درس ملا عم‌جزء خواندن و ترکه آلبالو خوردن، تنها راه باسواد شدن بود؛ سوادی که فقط در خواندن یک‌درمیان کلمات و سیاهه‌کردن چند خط خلاصه می‌شد و بس. این شیوه تا زمان تاجداری ناصرالدین‌شاه‌قاجار بسیار متداول بود اما پس از آن، ورق برگشت و ساخت مدرسه‌های نوین باب شد. دکتر یوسف متولی‌حقیقی درباره زمینه پیدایش مدارس نوین در ایران می‌گوید: «مجموعه تحولاتی که در عصر فتحعلی‌شاه و محمدشاه قاجار در جامعه ایران چهره بست، زمینه را برای ایجاد دگرگونی بنیادین در نظام آموزشی فراهم کرد. در این راستا در ابتدای عهد ناصری و سپس در آستانه مشروطیت، با همت شخصیت‌های اصلاح‌طلبی چون میرزاتقی‌خان امیرکبیر و میرزا علی‌خان‌امین‌الدوله با تأسیس مدارس نوین، دوره‌ای جدید در تاریخ آموزش و پرورش ایران آغاز شد. موج تأسیس این مدارس به‌زودی به شهرهای مختلف ایران رسید. یکی از شهرهایی که درزمره پیشگامان ابتدایی مدارس نوین ایران شمرده می‌شد، شهر مشهد بود. نخستین گام در راه ایجاد این مدارس در مشهد را میرزاحسن تبریزی(۱۳تیر ۱۲۳۰-۲۰آذر ۱۳۲۳) برداشت. او که از روشن‌فکران تبریزی بود، نخست در ایروان، مدرسه‌ای به سبک و سیاق امروز ایجاد نمود، اما به پیشنهاد ناصرالدین‌شاه به تبریز برگشت و مدرسه‌ای نیز در این شهر تأسیس کرد. شروع به کار این مدرسه با مخالفت‌هایی روبه‌رو شد و حتی کار به تخریب مدارس هم رسید. این اتفاق هفت‌مرتبه دیگر نیز تکرار شد و او هربار پس از تخریب مدارسش به مشهد می‌گریخت.»

میرزاحسن در سال ۱۲۶۷خورشیدی، نخستین مدرسه نوین مشهد را می‌سازد که محل این مدرسه در هیچ منبعی نیامده است؛ تنها برخی مشهدپژوهان معتقدند به‌دلیل فضای متجدد ارگ در آن دوران، احتمالا این خیابان بوده باشد. البته این مدرسه که نامش هم مشخص نیست، به سرنوشت دیگر مدارس دچار و پس از مدت کوتاهی به آوار بدل می‌شود. جست‌وجوی ما برای دانستن مکان، نام، دوام و طول عمر این مدرسه در منابع مکتوب مرکز اسناد آستان قدس رضوی، کتابخانه ملی و کتابخانه ملک در تهران بی‌نتیجه ماند؛ زیرا هیچ اطلاعاتی دراین‌باره وجود ندارد. در گام بعدی تلاش کردیم اخبار ساخت این مدرسه را در جراید آن روزگار بیابیم. پس از مراجعه به آرشیو غنی مطبوعات در مشهد، سیدمهدی سیدقطبی که اخبارِ مطبوعات خراسان را در ۱۱جلد کتابت کرده است، می‌گوید: «متأسفانه هیچ خبری از ساخت و حتی تخریب این مدرسه در هیچ‌کدام از جراید آن زمان چاپ نشده است.» او اما پل ارتباطی ما با رضا باقریان می‌شود، دبیر ادبیاتی از قم که هفت‌سال است مشغول پژوهش درباره آثار رشدیه و تاریخچه نخستین مدارس نوین در ایران است. طی یک تماس تلفنی متوجه می‌شویم که جست‌وجوهای چندین‌ساله این پژوهشگر هم بی‌نتیجه مانده و کتاب او که در آستانه چاپ قرار دارد، از بیانِ تاریخچه نخستین مدرسه نوین مشهد، خالی است.

اما دکتر سهراب یزدانی، دانشیار گروه تاریخ تهران، درباره سرنوشت این مدرسه در پژوهشی چنین می‌نویسد: «میرزاحسن تبریزی درمجموع هفت‌مدرسه در تبریز تأسیس می‌کند که هر هفت مدرسه تخریب می‌شوند. او بعدها هم در مشهد مدرسه‌ای تأسیس کرد اما عوام که اخبار حوادث تبریز را شنیده و این مدارس را مراکز کفر می‌دانستند، به مدرسه ریخته، ضمن غارت وسایل آن، درها را شکسته و آجربه‌آجر بنا را ویران می‌کنند. آنان پس از این با چوب و چماق به جان مؤسس آن می‌افتند و آن‌قدر او را کتک می‌زنند که سر و دستش می‌شکنند. به این ترتیب اولین تلاش برای ایجاد مدرسه ناکام ماند.» در منابع مکتوب آمده است که میرزاحسن تبریزی پس از ماجرای مشهد، شعری با این مضمون می‌سراید: «مرا دوست بی‌دست و پا خواسته است/ پسندم همان را که او خواسته است». پس از او مدارس نوین بسیاری در مشهد پا می‌گیرند که دراین‌زمینه می‌توان به افرادی چون فروغ آذرخشی، مؤسس اولین مدرسه دخترانه و محمدعلی، مدیر مؤسس نخستین مدرسه پسرانه در مشهد اشاره کرد.

آگهی مناقصه عمومی
شماره مناقصه ۱۹۹۰۰۰۸۲۱ شهرداری منطقه ۲
موضوع: بازسازی پیاده رو بولوار شهید قرنی(حدفاصل میدان توحید تا چهارراه شهید مطهری)
مبلغ برآورد اولیه: ۱۲،۸۳۴،۷۲۵،۷۵۷ ریال
جهت شرکت در مناقصه و کسب اطلاعات بیشتر به سایت مناقصات شهرداری مشهد به آدرس https://ets.mashhad.ir مراجعه نمائید و همچنین جهت اطلاع در روزنامه رسمی به آدرس https://www.rrk.ir درج می گردد.
امور قراردادها و پیمان‌های شهرداری منطقه ۲

آگهی مناقصه عمومی
شماره مناقصه ۱۹۹۰۰۰۷۹۱
موضوع: خرید سرورهای مورد نیاز مرکز نوآوری شهرداری مشهد
مبلغ برآورد اولیه: ۱۴،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰ ریال
جهت شرکت در مناقصه و کسب اطلاعات بیشتر به سامانه ارجاع کار شهرداری مشهد به آدرس ets.mashhad.ir مراجعه نمائید. همچنین جهت اطلاع در روزنامه رسمی به آدرس www.rrk.ir درج می گردد.
سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری مشهد

آگهی مناقصه عمومی
شماره مناقصه ۱۹۹۰۰۰۸۲۰ شهرداری منطقه ۲
موضوع: احداث معبر سواره رو خیابان شهید طرحچی (خین عرب)
مبلغ برآورد اولیه: ۱۹،۲۹۲،۴۱۵،۶۹۳ ریال
جهت شرکت در مناقصه و کسب اطلاعات بیشتر به سایت مناقصات شهرداری مشهد به آدرس https://ets.mashhad.ir مراجعه نمائید و همچنین جهت اطلاع در روزنامه رسمی به آدرس https://www.rrk.ir درج می گردد.
امور قراردادها و پیمان‌های شهرداری منطقه ۲